

ДИМИТЪР ЙОЦОВ И АЛЕКСАНДЪР ЕКЗАРХ (по следите на един дарен документален архив)

Ваня Донева

Димитър Йоцов и Александър Екзарх са личности с интересна и необикновена съдба. И двамата вървят по трънливия път към славата, напускат родните си градове, правят успешна дипломатическа кариера и изпълняват ролята на посланици на българската кауза. Голяма част от живота им протича в чужбина, в изпълнението на мисии и политически задачи, за да се върнат накрая в родината си, където остават недооценени и потъват в забвение. В орбитата на изследователските интереси на Йоцов влиза Александър Екзарх, като „радетел за осъществяването на национален проект в област и по време, когато понятията нация и националност не съществуват, и то сред население, чиито средства за обществено развитие са далеч по-ограничени, отколкото днес”. (Воалри 2012, 22)

Представители на различни поколения, но имащи сходна житейска съдба, пътували и опознали Русия, Европа и Османската империя, и двамата носят в сърцата си „българското”, което им помага да оцелеят, въпреки че са неразбрани от българската общност и остават по-скоро „чужди сред свои и свои сред чужди”.

Целта на настоящото съобщение е да изясни историята на един дарен документален архив на Археологическото дружество „Августа Траяна” в Стара Загора и на тази база да се направи опит за проследяване на нишката, свързваща Димитър Йоцов и Александър Екзарх.

Кой е Димитър Йоцов – дарителят на документалния архив?

Роден е през 1875 г. във Враца в семейството на Йонка и хаджи Ангел Йоцови. Баща му е член на първото привременно управително тяло на Враца при Временното руско управление след Освобождението, а по-късно съдия и адвокат, народен представител, виден общественик. Димитър завършва основно образование във Враца,

гимназиално – в Русе, а през 1895 г. постъпва във Висшата политическа школа в Париж. Изучава история и дипломация в Сорбоната. През този период прави превод на френски език на романа „Под игото” на Иван Вазов. След завръщането си в България работи в редакционния комитет на списание „Летописи” – заедно с Иван Вазов, Константин Величков, Стоян Михайловски, Антон Страшимиров и Михалаки Георгиев. По-късно започва работа в Министерството на външните работи. Конфликт между него и главния секретар на министерството стига до дуел и предизвиква намесата на Борис Сарафов, по това време председател на Върховния Македоно-Одрински комитет, който знаейки за разработката на Йоцов във Франция „Етнографията на Македония” и успеха ѝ сред френските интелектуални среди, му поверява тайна мисия. Оттук насетне Димитър Йоцов свързва живота си с борбата за освобождението на поробените ни сънародници от Македония и Одринско. През август 1899 г. работи успешно за националната кауза в Куманово, Скопие и Тетово. ВМОРО го изпраща със специална задача в Битоля, където полицията на султан Абдул Хамид се опитва да го арестува, но българският дипломатически агент Тодор Пейов го спасява. По-късно заема длъжността секретар в Екзархията в Цариград. През 1907 г. „аз открих и донесох в България архивата на Александър Екзарх” – пише Йоцов във в. „Читалищно дело”, бр. 15, 1 септември 1943 г.

През 1908 г. в София става един от основателите на вестник „Балканска трибуна”.

През 1909 г. заминава за Русия, за да проучи личните архиви на граф Игнатиев. Подпредседател е на комитета „Народен бранител” и един от основателите на дружеството на българските публицисти и писатели.

От 1912 г. започва дипломатическата му кариера. Заема длъжността генерален консул на Царство България в Италия, Гърция и Германия.

След Ньойския договор и промяната на режима в България през 1919 г. Димитър Йоцов се установява да живее със семейството си в Берлин, където продължава научната си работа. Не забравя своя роден град и в продължение на 15 години работи по написването на двутомната „Културно-политическа история на Враца”.

По време на Втората световна война се завръща в България и заема длъжността хоноруван професор по политическа история във Военното училище в София.

Заклеймен като „реакционен” учен, проф. Йоцов попада в списъка на забранените автори в годините на тоталитарния режим. Това го прави почти непознат за няколко поколения българи. Умира в София на 7 август 1969 г.

Така една личност тръгва от Враца към европейските столици, изпълнява мисии на ВМОК и ВМОРО в Македония, изследва миналото, занимава се с публицистика и журналистика, прави кариера в дипломатията. Широко скроен европеец, но емигрант в родината си, той успява, доживявайки дълбока старост, да измине трънливия път от славата до забравата.

Какво в живота и делото на Александър Екзарх (авторът на трите мемоара, чиито преписи са част от направеното дарение) провокира изследователския интерес на историка Димитър Йоцов?

Александър Стоилов Бейоглу е роден в Ески Загра (дн. Стара Загора) ок. 1809/1810 г. в заможна семейство. Учи в гръцкото училище на неговите съграждани братя Христидис в Букурещ, в немското училище в Будапеща и в Мюнхен. През 1836 г. заминава за Париж, където следва първо математика, а по-късно медицина и показва една завидна приспособимост към нравите и манталитета на френското общество. Установява контакти с ръководни представители на полската емиграция, обединени около „Отел Ламбер” и започва забележителна политическа и дипломатическа дейност в полза на българите. През 1841 г. придружава като писар и преводач Жером-Адолф Бланки, който е изпратен от френското правителство да проучи положението след Нишкото въстание в Западна България. От 1850 г. става собственик и издател на „Цариградски вестник”. Значимостта на това периодично издание за българите се определя от неговото съдържание и относително дълголетие. В средата на по-миналия век чрез него българите стават съпричастни към събитията в света, в Европа и в Османската империя. С публикуването на различни дописки, свързани с проблемите на българското образование и църковното движение, вестникът допринася за формиране на българското национално съзнание и дава интересни данни за някои

български градове, превърнали се в духовни центрове през периода на Възраждането. От 1866 до 1878 г. Александър Екзарх е на служба в посолството на Османската империя в Париж. След Освобождението е единствения българин, дръзнал да се кандидатира за княз на България. За кратко е префект на Пловдив и член на Върховния административен съд в Източна Румелия. Управленческите му амбиции и „неуважението към егалитаристкия принцип и непознаването на истинските възжеления на българите” скандализират българското общество, което не разбира желанията на „човека, който пожела да стане цар” (Воалри 2012, 291). Умира, самотен и забравен (Ганчев 2005, 446), в София на 27.09.1891 г.

Историята на един дарен документален архив

Във връзка с научните си дирения Димитър Йоцов работи с документи, на част от които прави преписи за „частната си архива”. Той ползва архива на Александър Екзарх, като прави преписи на значими документи, за да ги съхрани, с надеждата „по-младите наши историци да продължат и да извадят изпод развалините на миналото добрите дела на загиналите поколения и да ги посочат като примери на бъдещите поколения”(Йоцов 1998, 22).

Каква е връзката на Димитър Йоцов със Стара Загора? Защо прави дарението на старозагорци през 1924 г.? Какво съдържа предаденият документален архив?

Отговор на първия въпрос дава писмото на Димитър Йоцов до Старозагорския общински съвет, с дата 14 април 1924 г. (обр. 1)

В него авторът обяснява мотивите, които го подтикват да направи това дарение, а именно *„Приемът, който Стара Загора ми направи преди 15 години, по случай конференцията, която държах във вашия град за Александър Екзарх, остави дълбоки следи в моите спомени.”* (инв. № 6Сз371). От написаното става ясно, че Йоцов посещава града през 1909 г., когато вероятно се чества стогодишнината от рождението на Екзарх и той, като историк, е поканен да изнесе публичен доклад за неговия живот и дело.

За несъстояла се публична сказка, но на друга дата, разказва една дописка във в. „Зора” от 16 май 1909 г. със следното съдържание: *„Дружеството „Кавал” в града ни на 1 тогo разпръсна афиши, че Д. Йоцов на 3 май щял да държи сказка в салона на*

мъжката гимназия за покойния ни съгражданин Александър Екзарх. Много охотни за сказката граждани напълниха гимназиялния салон и с нетърпение очакваха сказчика. Вместо него, обаче, се яви г-н Байданов и почна своята реч. Тая изненада накара повечето от публиката да напусне салона.”

На базата на сравнението на информацията от двата източника може да се направи извод, че публичната лекция се провежда не на 3, а на 18 май 1909 г.¹

Петнадесет години по-късно, през 1924 г., в знак на признателност Димитър Йоцов решава да дари съхранените у него „*преписи-документи из архивата на Александър Екзарх*”, с надеждата, че „*тая скромна пратка ще се пази в съответните архиви в Стара Загора*” (инв. № 6Сз371).

След още четири години Старозагорското градско общинско управление, с писмо (инв. № 6Сз370) от 9.02.1928 г., подписано от кмета Желязко Рашев до председателя на Археологическото дружество „Августа Траяна” Атанас Кожухаров, документите се предават за съхранение в музея. (обр. 2)

Дарението включва преписи на следните документи:

1. Изложение на Александър Екзарх относно данъците в Османската империя, на френски език, 7 машинописни листа, незавършено (инв. № 6Сз372 – обр. 3);

2. Мемоар от Александър Стоилов Бейоглу, Екзарх на България, до руския император Николай I, изготвен в Санкт Петербург на 7 януари 1847 г., на френски език, 13 машинописни листа (инв. № 6Сз373 – обр. 4). На първа страница е написано следното посвещение: „*Подарявам тия преписи на старозагорци. Йоцов, Берлин, 1924*”²;

3. Мемоар от Александър С. Б. Екзарх, отправен чрез Решид паша към султан Абдул Меджид, 2 август 1850 г., на френски език, 24 машинописни листа, (инв № 6Сз374 – обр. 5). На

¹ Събитието е отразено и на страниците на в. „Реч” и „Ден” от 22 май 1909 г.

² Мемоар до НВ Всерусийския император (7 януари 1847 г.). – В: НБКМ, ф.66.П А 5484, 12 св. (Планински, 14/27) – цит. по Воалри 2012, с. 178.

първа страница: „Тоя препис подарявам на старозагорци... (подпис) Йоцов, Берлин, юли 1923”. На 25 лист е залепен отзив от в. „Реч” от 22 май 1909 г. (обр. 6) и ръкописно резюме на дописката на Бор. Митов за конференцията за Александър Екзарх от в. „Ден” от същата дата (обр. 7).

4. Мемоар от българите от Враня до Александър Екзарх, 7 септември 1851 г.³, фототипно копие, (инв. № 6Сз1657 – обр. 8 и обр. 8а). На гърба е изписано „Подарявам на Стара Загора. Д. Йоцов”.

Интересно е да се отбележи, че във фонда на Старозагорския музей се съхранява и една фотография на Димитър Йоцов, държащ кутия с писалката, с която граф Н. П. Игнатиев подписва Санстефанския мирен договор (с инв. № 6Сз935) – обр. 9. На гърба има анотация от която разбираме, че снимката е направена в „имението на граф Игнатиев, Босиброд, Русия” (обр. 9а). Поставена е и дата – 5.VIII.1909 г. Сравнявайки написаното с писмото до Старозагорската общинска управа, можем да заключим, че почеркът е на Йоцов.

На страниците на „Периодическо списание” още през 1909 г. в раздел „Вести и оценки”, с. 451, той публикува документи “Из архивата на граф Николай Павлович Игнатиев” и дава информация за посещението си в Русия с.г. Това е доказателство за пребиваването му в имението на Игнатиев, където е имал възможността да работи с неговия архив и да се фотографира с писалката.

За съжаление, в инвентарната книга няма историческа справка, която да осветли произхода и съдбата на снимката. На базата на изложените аргументи можем да предположим, че фотографията вероятно е придобита от Археологическо дружество „Августа Траяна” заедно с останалите, предадени за съхранение, документи...

В обобщение ще направя опит за класификация на постъпилите документи:

– **2 бр. писма за предаване на дарението :**

1. Писмо от Димитър Йоцов до Старозагорския общински съвет от 14 април 1924 г. (ръкопис) – инв. № 6Сз371;

³ Документът е труден за разчитане; в него българите от Враня се жалват на г-н Александър (Екзарх) от начина, по който местният чауш събира държавните данъци и от техния размер, и търсят неговото съдействие за разрешаване на проблема.

2. Писмо от Старозагорското градско общинско управление до председателя на Археологическо дружество „Августа Траяна” (Стара Загора) от 9 февруари 1928 г. (машинопис с ръкописни корекции) – инв. № 6Сз370;

– *3 мемоара, изготвени от Александър Екзарх* (преписи, машинопис, френски език, с послание и автограф на дарителя на заглавната страница):

1. До руския император Николай I от 7 януари 1847 г. – инв. № 6Сз372;

2. До Решид паша и султан Абдул Меджид от 2 август 1850 г., (на последния лист на документа Д. Йоцов залепя дописка от в. „Реч” от 22 май 1909 г. и прибавя ръкописна анотация за дописка, публикувана на страниците на в. „Ден” на същата дата за изнесената от него сказка в Стара Загора) – инв. № 6Сз374;

3. Изложение (без адресат) относно данъците в Османската империя – инв. № 6Сз372;

– *1 мемоар от българите от Враня до г-н Александър от 7 септември 1851 г. (фототипно копие на ръкописен текст на български език, скрепен 46 печата)* – инв. № 6Сз1657;

– *1 фотография на Димитър Йоцов;*

Анализът на съдържанието на документите не е обект на настоящото изследване.

* * *

Една „конференция” в Стара Загора през 1909 г., посветена на Александър Екзарх, с лектор Димитър Йоцов, радушното посрещаната от публиката, оставя траен отпечатък в спомените на „бившия генерален консул на България в Берлин”. В знак на признателност той предава петнадесет години по-късно направените от него преписи на документи, изготвени от или отправени до заслужилия старозагорец Екзарх, с надеждата, че те ще се съхранят за идните поколения в архива на родния му град.

Според дописка, публикувана във в. „Реч” „сказката произвела силно впечатление на старозагорци, които „малко познавали своя бележит съотечественик...” и „по първите граждани решили да наименуват на името на Александър Екзарх едно училище, една улица и да се погрижат за да му се въздигне паметник в Стара Загора”.

Резултатите са различни от намеренията. На свое заседание Старозагорският общинския съвет взема решение за именуване на ул. „Александър Екзарх” през януари 1910 г. (150 години Община Стара Загора 1999, 98).

Предложение за вдигане на паметник не се прави нито от общинската управа, нито от гражданския комитет. И до днес няма училище в града, което да носи името на Александър Екзарх...

Описаната история завършва с добър край – Старозагорският музей обогатява своя фонд с направеното от Димитър Йоцов дарение, което макар и инвентирано по-късно, дава интересна информация за възгледите и действията на Александър Екзарх през 50-те години на XIX в. Актът показва и отговорността на учения към събирането и съхраняването на документите като исторически извори, пазени дълго в частната му архива и споделени импулсивно със старозагорската общественост за по-пълното и коректно възстановяване на факти и събития от XIX в.

Настоящото съобщение не разглежда обстойно живота, дейността и заслугите на Александър Екзарх и Димитър Йоцов. То представя само шрихи от техните образи в контекста на проследяване съдбата на един дарен документален архив, който се явява обединяващо звено между тези две интересни личности. Основната цел е да се сплоят отделните елементи от историческия пъзел, касаещи направеното дарение, и да се опише неговото съдържание.

Източници:

От фонда на РИМ – Стара Загора с инв. №:

6Сз370 – Документ, Писмо от Старозагорското градско общинско управление до председателя на Археологическо дружество „Августа Траяна” (Стара Загора) от 9 февруари 1928 г.

6Сз371 – Документ, Писмо от Димитър Йоцов до Старозагорския общински съвет от 14 април 1924 г.

6Сз372 – Документ, Изложение (без адресат) относно данъците в Османската империя, френски език, машинопис, незавършено.

6Сз373 – Документ, Мемоар до руския император Николай I от 7 януари 1847 г., френски език, машинопис.

6Сз374 – Документ, Мемоар до Решид паша и султан Абдул Меджид от 2 август 1850 г. френски език, машинопис.

6Сз935 – Фотография, Димитър Йоцов, държи кутия с писалката, с която граф Н. П. Игнатиев подписва Санстефанския мирен договор с анотация на гърба;

6Сз1657 – Документ, фототипен, Мемоар от българите от Враня до г-н Александър от 7 септември 1851 г.

Периодичен печат

в. „Зора”, г. III, бр.43 от 16 май 1909 г., Стара Загора, 3.

в. „Читалищно дело”, бр.15, 1 септ.1943 г.

ЛИТЕРАТУРА

Александър Екзарх и българските пътища към Европа. XIX – началото на XX век. Сборник. Съст.: Георги Вълчев, Добринка Парушева и Пиер Воалери. Стара Загора, 2007.

Биялски 2011: Цочо Биялски. Съветите на Цар Фердинанд към Цар Борис III. Т. 14, Библиотека “Сите българи заедно”, Анико, 2011.

Воалери 2005: Пиер Воалери. Между два свята. Българите в Румелия XVIII – XIX в. Кама, 2005.

Воалри 2012: Пиер Воалри. Александър Екзарх. Една българска съдба, 2012, 22.

Ганчев 2005: Добри Ганчев. Спомени. Велико Търново. 2005, с. 443 – 446.

Илиев 1926: Атанас Т. Илиев. Спомени, 1926. с. 6, 14, 34, 43 – 45, 429.

Илков 1908: Димитър Илков. Принос към историята на град Стара Загора. Пловдив, 1908.

Йоцов 1909: Д. Йоцов. Из архивата на граф Николай Павлович Игнатиев. – В: Периодическо списание, 1909, 451.

Йоцов 1998: Димитър Йоцов. Културно-политическа история на Враца в два тома, 1998, 22 и 493.

Петков 2007: Петко Петков. Александър Екзарх – княз на България?/ Електронно списание LiterNet.2007. № 12 (97) http://litenet.bg/publish11/petko_petkov/aleksandyr.htm

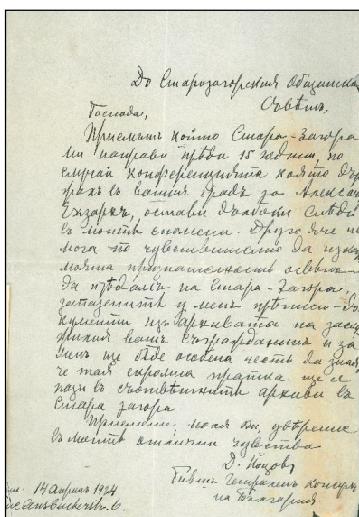
Планински 1885: Начо Планински. Черти от живота на Ал. Екзарх. Сливен, 1885.

Славов 2008: х. Господин Славов. Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX в. Стара Загора, 2008, с. 50–51.

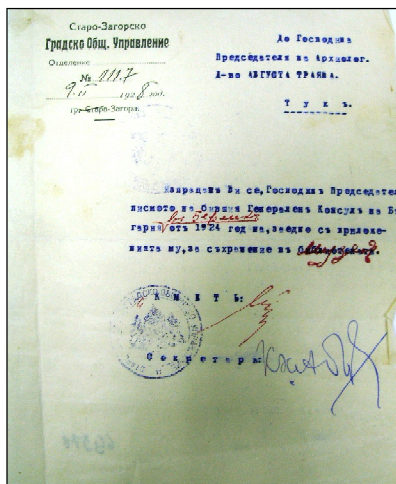
150 години Община Стара Загора. Документален летопис, 1849 – 1999 г. Съст.: Нейчо Кънев, Лилия Филипова, Светла Димитрова, София Василева. Стара Загора, 1999, 98.

Топалова 2010: Мирослава Топалова. Документална изложба за проф. Димитър Йоцов. <http://www.vratzaplus.com/index.php?lang=bg&r=home/t163/t2433>

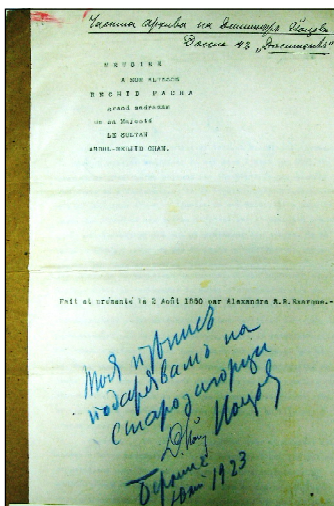
Илюстрации

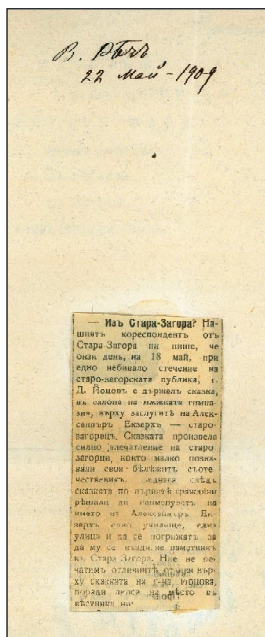
Обр. 1. Писмо на Димитър Йотов до Старозагорския общински съвет с дата 14 април 1924 г. (инв. № 6СЗ371)

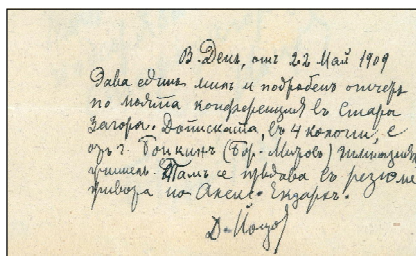
Обр. 2. Писмо от Старозагорското градско общинско управление от 9.02.1928 г., подписано от кмета Желязко Рашев, до председателя на Археологическото дружество „Августа Траяна“ Атанас Кожухаров (инв. № 6СЗ370).

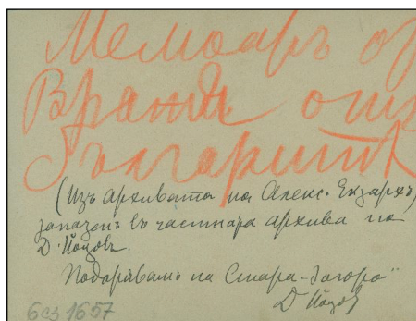
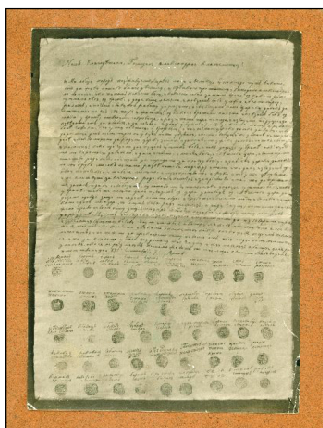
Обр. 5. Мемоар от Александър С. Б. Екзарх, отправен чрез Решид паша към султан Абдул Меджид, 2 август 1850 г. (инв. № 6Сз374)

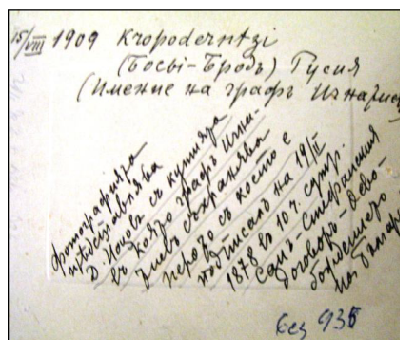
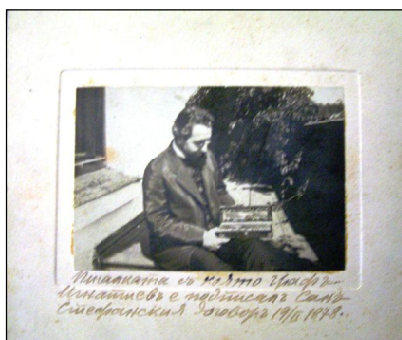
Обр. 6. В. „Реч“ от 22 май 1909 г.

Обр. 7. В. „Ден“ от 22 май 1909 г.

Обр. 8 и обр. 8а. Мемоар от българите от Враня до Александър Екзарх, 7 септември 1851 г., фототипно копие (инв. № 6СЗ1657)

Обр. 9. Фотография, Димитър Йозов държи кутия с писалката, с която граф Н. П. Игнатиев подписва Санстефанския мирен договор (инв. № 6СЗ935)